

А.З. Нұрақбаева^{1*}, Ж.О. Мәмбетов², Я. Челик³¹*әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан*²*SDU University, Қаскелең, Қазақстан*³*Йылдыз Техникалық университеті, Ыстанбұл, Түркия**E-mail: ¹aigulnurakbay@gmail.com, ²zholdas_19@mail.ru, ³ycelik1234@gmail.com**ORCID: ¹0009-0004-6102-4548, ²0000-0001-6389-5356, ³0000-0001-9252-8221***М. Мағауиннің «Аласапыран» романындағы фольклорлық мотивтер**

Аңдатпа. Мақалада М. Мағауиннің «Аласапыран» романындағы фольклорлық мотивтердің поэтикалық табиғаты мен көркемдік-идеялық мәні қарастырылады. Зерттеудің мақсаты – М. Мағауиннің «Аласапыран» романындағы фольклорлық мотивтерді анықтап, жүйелеу, типологиясын жасау, авторлық интерпретация арқылы түрленуі мен көркемдік қызметін саралау. Жұмыстың өзектілігі М. Мағауиннің «Аласапыран» романындағы фольклорлық мотивтерді анықтау және тарихи романның көркемдік құрылымындағы қызметін зерделеу қажеттілігімен айқындалады. Зерттеу барысында әдеби-тарихи, тарихи-салыстырмалы және типологиялық талдау әдістері қолданылды. Нәтижесінде романдағы фольклорлық мотивтердің мазмұндық және поэтикалық ерекшеліктері талданып, кейіпкерлердің рухани-психологиялық болмысын ашуға және шығарманың көркемдік тұтастығын қамтамасыз етуге қызмет ететіні анықталды. Сонымен қатар фольклорлық мотивтердің авторлық көркемдік жүйеде жаңаша мағынаға ие болып, тарихи романның поэтикалық құрылымын қалыптастырудағы маңызы көрсетілді. Зерттеу барысында «Аласапыран» романындағы фольклорлық мотивтердің типологиясы жасалып, құрылымдық-функционалдық сипаты кешенді түрде сараланды. Зерттеу нәтижелері М. Мағауин прозасындағы фольклорлық мотивтердің көркемдік табиғатын тереңірек тануға және қазақ тарихи романындағы фольклорлық дәстүрдің қызметін жаңа қырынан бағамдауға мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: фольклорлық мотивтер, тарихи роман, М. Мағауин, ұлттық дүниетаным, көркемдік дәстүр.

A.Z. Nurakbayeva^{1*}, Zh.O. Mambetov², Y.Celik³¹*al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan*²*SDU University, Kaskelen, Kazakhstan*³*Yildiz Technical University, Istanbul, Turkey**E-mail: ¹ aigulnurakbay@gmail.com, ² zholdas_19@mail.ru, ³ ycelik1234@gmail.com**ORCID: ¹0009-0004-6102-4548, ²0000-0001-6389-5356, ³0000-0001-9252-8221***Folklore motifs in M. Magauin's novel «Alasapyran»**

Abstract. The article examines the poetic nature and artistic and ideological significance of folklore motifs in M. Magauin's novel Alasapyran. The aim of the study is to identify and systematize the folklore motifs represented in M. Magauin's Alasapyran, develop their typology, and analyze their transformation through authorial interpretation and their artistic functions. The relevance of the study is determined by the need to identify the folklore motifs in M. Magauin's Alasapyran and examine their functions within the artistic structure of the historical novel. The study employs literary-historical, historical-comparative, and typological

* **Бізге дұрыс сілтеме жасаңыз:**

А.З. Нұрақбаева, Ж.О. Мәмбетов, Я. Челик. М. Мағауиннің «Аласапыран» романындағы фольклорлық мотивтер // "Керуен". - 2026. №3, (92-том). - Б. 93-107. <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2026.3-06>.

methods of analysis. The findings reveal the thematic and poetic features of the folklore motifs in the novel and demonstrate their role in portraying the spiritual and psychological dimensions of the characters and maintaining the artistic integrity of the work. Furthermore, the study shows that folklore motifs acquire new meanings within the author's artistic system and play a significant role in shaping the poetic structure of the historical novel. The study develops a typology of the folklore motifs represented in Alasapyran and provides a comprehensive analysis of their structural and functional characteristics. The findings contribute to a deeper understanding of the artistic nature of folklore motifs in M. Magauin's prose and offer a new perspective on the functions of the folklore tradition in the Kazakh historical novel.

Keywords: folklore motifs, historical novel, M. Magauin, national worldview, artistic tradition.

А.З. Нуракбаева^{1*}, Ж.О. Мамбетов², Я. Челик³

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

²SDU University, Каскелен, Казахстан

³Стамбульский технический университет Йылдыз, Стамбул, Турция

E-mail: ¹aigulnurakbay@gmail.com, ²zholdas_19@mail.ru, ³ycelik1234@gmail.com

ORCID: ¹0009-0004-6102-4548, ²0000-0001-6389-5356, ³0000-0001-9252-8221

Фольклорные мотивы в романе М.Магауина «Аласапыран»

Аннотация. В статье рассматриваются поэтическая природа и художественно-идейное значение фольклорных мотивов в романе М. Магауина «Аласапыран». Цель исследования – выявить и систематизировать фольклорные мотивы в романе М. Магауина «Аласапыран», разработать их типологию, а также проанализировать особенности их трансформации посредством авторской интерпретации и художественные функции. Актуальность работы обусловлена необходимостью выявления фольклорных мотивов в романе М. Магауина «Аласапыран» и изучения их функций в художественной структуре исторического романа. В исследовании применены литературно-исторический, историко-сравнительный и типологический методы анализа. В результате проанализированы содержательные и поэтические особенности фольклорных мотивов романа и установлено, что они способствуют раскрытию духовно-психологического облика персонажей и обеспечению художественной целостности произведения. Кроме того, показано, что фольклорные мотивы приобретают новые смысловые значения в авторской художественной системе и играют значимую роль в формировании поэтической структуры исторического романа. В ходе исследования разработана типология фольклорных мотивов романа «Аласапыран» и комплексно проанализированы их структурно-функциональные особенности. Результаты исследования позволяют глубже осмыслить художественную природу фольклорных мотивов в прозе М. Магауина и по-новому оценить функции фольклорной традиции в казахском историческом романе.

Ключевые слова: фольклорные мотивы, исторический роман, М. Магауин, национальное мировоззрение, художественная традиция.

1. Кіріспе

Фольклор – халықтың ғасырлар қойнауынан жеткен рухани жады, дүниетанымы мен өмірлік тәжірибесін тұтастандырып тұрған ұлттық мәдениеттің ең терең қабаттарының бірі. Көркемдік табиғатында халықтың адам мен қоғамға, табиғат пен тағдырға, өмір мен өлімге қатысты таным-түсінігі, тарихи санасы, әлемді қабылдау үлгісі, рухани-эстетикалық құндылықтары сақталған. Жазба әдебиет қаншалықты дамып, өзіндік көркемдік жүйесін қалыптастырғанымен, халықтық рухани мұрамен байланысы үзілген жоқ. Қайта уақыт өткен сайын фольклор әдеби шығармада жаңа мағынаға ие болып, қаламгердің көркемдік ойлауымен астаса түсті. Әсіресе тарихи роман жанрында фольклорлық мотивтер өткен заманның тынысын сезіндіруге,

дәуірдің келбетін айқындауға және ұлттық болмыстың тылсым қатпарларын ашуға қызмет ететін маңызды көркемдік құралға айналады. Фольклорлық дәстүрдің жазба әдебиеттегі көрінісін және авторлық көркемдік жүйе аясында түрлену сипатын зерделеу қазақ прозасының поэтикалық ерекшеліктерін тануда айрықша мәнге ие деп есептейміз.

Фольклор мен әдебиет арақатынасы мәселесі қазақ әдебиеттану ғылымында жүйелі түрде қарастырылған. Әсіресе аталмыш мәселені теориялық тұрғыда терең пайымдаған ғалым С. Қасқабасов өзінің «Ойөріс» атты еңбегінде фольклор мен жазба әдебиет байланысының тарихи эволюциясын жан-жақты талдайды (Қасқабасов, 2009: 49-50). Академик байланыстың бірнеше типін ажырата отырып, әрқайсысының өзіндік заңдылықтары бар екенін көрсетті. Ең алдымен, генетикалық байланысқа тоқталып, фольклордың әдебиеттің бастау көзі екенін атап өткен. Ғалымның пікірінше, әдебиет алғашқы қалыптасу кезеңінде фольклордан бірден қол үзіп кете алмайды, ұзақ уақыт бойы соған сүйеніп, одан нәр алады. С. Қасқабасов көрсеткен екінші тип – оппозициялық байланыс. Әдебиет белгілі бір деңгейге жетіп, дербес эстетикалық жүйе ретінде орныққан кезде фольклордан алшақтауға, одан бас тартуға ұмтылады. Бұл кезеңде жаңа сюжеттер, тың образдар, өзгеше көркемдік құралдар ізделіп, әдебиет өзінше жол салуға тырысады. Алайда ғалым атап көрсеткендей, әдебиет кемеліне келген соң фольклорға деген көзқарас қайта өзгеріске ұшырайды. Бұл үшінші кезең – үндестік байланысты көрсетеді. Осы кезеңде әдебиет фольклорды жаңа сапаға көтеріп, көркемдік заңдылықтарына сәйкес қайта өңдейді. Фольклорлық сюжеттер мен образдар терең әрі философиялық мәнге ие болып, іргелі көркемдік концепцияның жүгін арқалайды.

Академик С. Қасқабасов тұжырымдаған фольклор мен әдебиет арасындағы үндестік байланыс тарихи роман жанрында өзіндік сипатқа ие. Тарихи роман белгілі бір дәуірдің қоғамдық-саяси шындығын көркемдік тұрғыдан жаңғырта отырып, сол кезеңдегі халықтың рухани болмысын, дүниетанымы мен мәдени жадын да қатар бейнелейді. Сондықтан тарихи романда фольклорлық дәстүр қаламгердің дәуір шындығын көркемдік тұрғыдан пайымдау тәсілімен ұштасатынын айта кетуіміз қажет. Қазақ тарихи прозасында мұндай көркемдік сабақтастық М. Мағауин шығармашылығынан айқын аңғарылады.

Жазушының ұлттық тарихты кең эпикалық тыныспен бейнелеген көрнекті туындыларының бірі – «Аласапыран» романы. Шығармада XVI-XVII ғасырлар тоғысындағы күрделі тарихи ахуалды Ораз-Мұхаммед сұлтанның тағдырымен сабақтастыра суреттеп, жеке тұлғаның өмір жолы арқылы елдік мүдде, туған жер, билік, таңдау сынды мәселелерді алдыңғы қатарға шығарады. Романда тарихи дерек пен көркем қиял өзара қабысып, Қазақ хандығының сол кезеңдегі жағдайы мен Ресей мемлекетімен қалыптаса бастаған саяси байланыстары көркемдік шешім тапқан.

Романды оқи отырып, фольклорлық мотивтердің тарихи роман поэтикасында қолданылуы кездейсоқ құбылыс емес екендігіне көз жеткіземіз. «Аласапыран» романында фольклор мотивтер тарихи кеңістікті жандандырып қана қоймай, кейіпкерлердің мінез-құлқын, психологиялық күйін, дүниетанымдық ұстанымын ашатын маңызды көркемдік құралға айналған. Жазушы фольклорлық мотивтерді

көркем мәтінге енгізу арқылы тарихи оқиғалардың ішкі мәнін, астарын тереңдете көрсеткен.

Сонымен қатар романдағы фольклорлық мотивтер ұлттық бірегейлікті, тарихи сананы қалыптастыру қызметін де атқарып тұр. Халықтың еркіндікке, елдікке, жерге деген көзқарасы романда көркемдік тұрғыда жинақталады. М. Мағауин фольклорлық мотивтерді жаңа тарихи-көркем контексте қайта өңдеп, авторлық интерпретация ұсынған. Бұл үрдіс дәстүр мен жаңашылдықтың өзара тоғысуын айқын көрсетіп, романның идеялық-көркемдік ауқымын кеңейте түскен.

Осыған байланысты М. Мағауиннің «Аласапыран» романындағы фольклорлық мотивтерді ғылыми тұрғыда жүйелі талдау қазақ тарихи прозасының поэтикасын, көркемдік ойлау ерекшеліктерін тереңірек ұғынуға, танып түйсінуге мүмкіндік береді. Фольклорлық мотивтердің қызметін, идеялық және құрылымдық маңызын айқындау жазушының шығармашылық әлемін жаңа қырынан бағамдауға жол ашады. Сондықтан аталмыш мәселені зерттеу қазіргі қазақ әдебиеттануы үшін өзекті мәселе және ұлттық әдебиеттегі тарихи роман жанрының даму үрдістерін тануда маңызды теориялық негіз бола алады деген пікірдеміз.

2. Зерттеу материалдары мен әдістері

2.1 Зерттеу әдістері

Зерттеуде кешенді әдіснамалық ұстаным басшылыққа алынды. Алдымен роман мәтініндегі фольклорлық сипаттағы тұстар анықталып, жүйеленді. Талдау үдерісінде салыстырмалы-тарихи, әдеби-тарихи әдістер көмегімен романда бейнеленген тарихи кезең мен фольклорлық дәстүрдің өзара байланысы қарастырылды. Аталмыш әдістер фольклорлық мотивтердің түпнұсқалы халықтық үлгілері мен авторлық көркем интерпретациясын салыстыра талдауға мүмкіндік берді. Сонымен қатар типологиялық талдау тәсілі арқылы «Аласапыран» романындағы негізгі фольклорлық мотивтердің ортақ және дара сипаттары айқындалды. Ішінара мәтіндік талдау негізінде жекелеген эпизодтар мен бейнелердің идеялық және көркемдік қызметі сараланды.

2.2 Зерттеу материалдарына сипаттама

Зерттеудің негізгі материалы ретінде жазушының 1988 жылы «Жазушы» баспасында жарық көрген «Аласапыран» тарихи романы (828 бет) қарастырылды. Сонымен қатар зерттеу барысында фольклор теориясына, мотив ұғымының қалыптасуы мен дамуына қатысты классикалық және қазіргі әдебиеттану саласындағы маңызды еңбектер пайдаланылды. Атап айтқанда, А. Веселовский, В. Пропп, С. Томпсон еңбектері мотивтің теориялық негізін айқындауда басты дереккөз қызметін атқарды. Қазақ фольклоры мен әдебиеті бойынша С. Қасқабасов, К. Матыжанов, А. Сейдімбек, және басқа да отандық ғалымдардың зерттеулері ғылыми-әдістемелік негіз ретінде қолданылды. Сонымен бірге мифология, шешендік сөздер мен этнофольклор мәселелерін қарастыратын зерттеу еңбектері де қамтылды.

3. Талқылануы

«Аласапыран» романындағы фольклорлық мотивтерді талдауда ең алдымен «мотив» ұғымының теориялық мәнін айқындау маңызды. Мотив – тақырыптық сарын, қалыптасқан дәстүрлі әуен, оқиға желісіндегі қайталанып отыратын кезең немесе мағыналық түйін. Әдебиеттануда мотив шығарма мазмұнын тереңірек тануға жол

ашатын, оның идеялық-семантикалық құрылымын айқындайтын маңызды бірлік дей қарастырылады. XX ғасырдың басынан бастап А. Веселовский (Веселовский, 1989) мен В. Пропп (Пропп, 2023) еңбектерінде «мотив» ұғымы жүйелі түрде қарастырылып, әр халықтың ауыз әдебиетінде дәуірден дәуірге көшіп, әртүрлі нұсқада жаңғырып отыратын тұрақты сюжеттік сарындардың бар екені ғылыми тұрғыда дәлелденді. Ғалымдар мотивті халықтық сананың терең қабаттарынан бастау алатын, тарихи-мәдени жадты сақтайтын құрылымдық бірлік ретінде бағалайды. Алайда мотивтерді белгілі бір шығармадан, нақты тарихи кезеңнен немесе ұлттық әдеби процестен тыс қарастыру жеткіліксіз. Керісінше, мотив әр дәуірдің көркемдік сұранысына сай жаңаша мәнге ие болып, авторлық интерпретация арқылы қайта түзіліп отырады.

Фольклорлық мотивтерді жүйелеу бағытында С. Томпсонның «Халық әдебиетінің мотив-көрсеткіші» еңбегінің маңызы зор (Thompson, 1961). Зерттеуші мотивті ғасырлар бойы өмір сүретін әңгіменің ең кіші әрі тұрақты бөлшегі деп анықтап, әлемдік фольклорда қайталанатын негізгі сарындарды жіктеп көрсетті. Зерттеуші мотивтің дәстүрде орнығуы үшін оның мазмұнында ерекше әрі есте қаларлық сипат болуы қажеттігін атап көрсетеді. Томпсон ұсынған нөмірлеу мен санаттау жүйесі фольклорлық мотивтерді салыстырмалы тұрғыда зерттеудің тиімді құралына айналды.

Ғалым Ю. Березкиннің салыстырмалы мифологияға негізделген зерттеуінде мотивтердің Еуразия, Азия-Тынық мұхиты аймағы және Америка фольклорындағы таралу заңдылықтары адамзаттың көне көші-қон тарихымен, мәдени трансформациялармен байланыста түсіндіріледі (Berezkin, 2005).

Қазіргі зерттеулерде фольклорлық мотивтің табиғаты оның тұрақтылығы, дәстүрлілігі, қайталанбалылығы және бір көркем мәтіннен екіншісіне ауысу қабілетімен сипатталады. М.М. Глазкова фольклорлық мотивті бөлшектенбейтін тұрақты бірлік ретінде қарастырып, оның негізінде халықтық-поэтикалық және мифологиялық бастаулар жататынын көрсетеді. Зерттеуші фольклорлық мотивтердің әдебиеттегі репрезентациясын халықтық символика, ертегілік сюжеттер, халықтық наным-сенімдер, паремиялар, фольклорлық архетиптер мен кейіпкерлерді типтендіру арқылы жүзеге асатын күрделі үдеріс ретінде түсіндіреді. Ғалымның пікірінше, фольклорлық мотивтер көркем мәтіннің оқиғалық, композициялық, тілдік және стилистикалық деңгейлерінен көрініс табады (Глазкова, 2026).

Аталған теориялық ұстаным «Аласапыран» романындағы фольклорлық мотивтерді анықтауда айырықша маңызды. Шығармадағы мотивтерді ажырату барысында дәстүрлі фольклорлық негізі, мәтінде қайталануы, сюжеттік-композициялық қызметі және авторлық көркемдік жүйеде түрлену ерекшеліктері басшылыққа алынды. М. Мағауин романында дәстүрлі фольклорлық үлгілер жеке қолданыс шеңберінде қалмай, ұлттық тарихи таныммен сабақтасып, көркемдік тұтастық түзетінін анықтадық. Романда көрініс тапқан негізгі фольклорлық мотивтерге назар аударайық:

а) Тәңірге жалбарыну, Жаратушыдан медет тілеу мотиві – «Аласапыран» романында бірнеше эпизодта қайталанып, кейіпкерлердің дүниетанымы мен сын сағаттағы ішкі күйін танытатын маңызды фольклорлық мотивтердің бірі. Бұл

мотивтің түп-төркінінде адам мүмкіндігі шектелген немесе тағдыр шешілер сәтте Жаратушыға жүгіну, одан медет тілеу, істің нәтижесін жоғары күштің қолдауымен байланыстыруға негізделген халықтық таным жатыр. Мұндай сарын қазақтың батырлық жырларында тұрақты түрде кездесіп, әсіресе батырдың жорыққа аттануы, жаумен бетпе-бет келуі немесе кейіпкердің ауыр қайғыға ұшырауы тәрізді шешуші жағдайларда айқын көрінеді.

Аталмыш мотивтің дәстүрлі үлгісін «Алпамыс батыр» жырынан да кездестіреміз. Алпамыс жауға аттанар сәтте алдағы күрестің ауырлығын сезіне отырып, өзінің батырлық күшіне ғана сүйенбей, Жаратушыға тәуекел етеді. Жырда: «Енді Алпамыс батырың, «Алла» деп атқа мінді енді» деген жолдар арқылы беріледі (Бабалар сөзі, Т. 34, 2006: 26). Батыр әрекетке кіріспес бұрын Жаратушыны ауызға алып, алдағы істің сәтті болуын соның қолдауымен байланыстырады. Осылайша жалбарыну мен медет тілеу мотиві батырдың шешуші әрекетке көшуінің рухани алғышарты ретінде көрінеді.

«Аласапырандағы» Ораз-Мұхаммедтің шайқас алдындағы күйі осы эпикалық дәстүрмен үндеседі: «Топшылар тегіс найзаға ілінген. «Я аруак, Я расул аллах!» – деді қаны қыза бастаған Ораз-Мұхаммед тәңіріне жалбарынып» (Мағауин, 1988: 299). Үзіндіде жалбарыну жауынгердің рухани жинақталуын, алдағы сынға психологиялық тұрғыдан дайындалуын танытып тұр.

Бұл эпизод пен «Алпамыс батырдағы» жауға аттану көрінісінің құрылымдық ұқсастығы анық: екі жағдайда да кейіпкер қауіп-қатерге толы әрекеттің алдында жоғары күштен медет тілейді. Алпамыс «Алла» деп атқа мінсе, Ораз-Мұхаммед «Я аруак, Я расул аллах!» деп ұрандайды.

Тәңірге сыйыну мотивінің екінші қыры «Алпамыс батыр» жырындағы Байбөрінің қайғысынан байқалады. Баласынан айырылған әкенің «Құдайға жалына тіл қатуы», Жаратқаннан тілегін беруді сұрауы бұл мотивтің тек жауынгерлік жағдайда ғана емес, адамның шарасыздыққа түскен сәтінде де қолданылатынын көрсетеді. Байбөрінің Жаратушыға жалбарынуы жеке қайғының рухани көрінісіне айналып, адамның тағдыр алдындағы дәрменсіздігін және үмітін Құдаймен байланыстыратын халықтық дүниетанымды танытады.

М. Мағауин атылмыш фольклорлық мотивті тарихи романның көркемдік жүйесіне ұтымды енгізген. Ораз-Мұхаммедтің шайқас алдындағы тәңірге жалбарынуы Алпамыс батырдың әрекетімен типологиялық тұрғыдан сабақтас болғанымен, романда ол нақты тарихи тұлғаның психологиялық күйін бейнелеуге бағытталған. «Аласапыранда» кейіпкердің тарихи сын сәтіндегі ішкі толғанысын, рухани тірек іздеуін және сенім жүйесін танытатын психологиялық-көркемдік қызмет атқарып тұр. Осы тұрғыдан М. Мағауин фольклордағы дайын үлгіні тікелей қайталамай, оның семантикалық өзегін тарихи роман табиғатына бейімдеп қолданған деп айта аламыз.

Тәңірге сыйыну мотиві романда соғыс немесе қауіп үстіндегі жағдайларда ғана көрінбейді. Дәстүрлі ғұрыптық әрекеттермен сабақтасып, кейіпкерлердің күнделікті дүниетанымынан да көрініс табатынын айта кетуіміз қажет. Ел-Тұтар сұлтанның құрбандық рәсімі алдындағы әрекетінен осы ерекшелікті байқауға болады: «Иә,

тәңірім! – деді Ел-Тұтар оқыс қатайып. Саусақтарын тарбитып жая, екі қолын бірдей көкке созды» (Мағауин, 1988: 19).

Үзіндідегі «көкке созды» деталіне ерекше назар аударуға болады. «Екі қолын бірдей көкке созу» әрекеті жалбарынудың ғұрыптық сипатын күшейтіп, сөз бен қимылдың біртұтас рәсімдік құрылым түзгенін көрсетеді. Мұнда кеңістік жай ғана кейіпкер әрекетінің сыртқы фоны емес, оның сенімінің бағыт-бағдарын білдіретін көркемдік белгі қызметін атқарады. Ел-Тұтардың қолын жоғары көтеруі оның медетті жердегі күштен емес, өзінен жоғары тұрған құдіреттен күтетінін аңғартады.

Эпизодтың құрбандық рәсімімен байланысты берілуі де мотивтің семантикалық аясын кеңейтеді. Құрбандық шалу мен Жаратушыдан медет тілеу жеке адамның ішкі толғанысы ғана емес, белгілі бір ғұрыптық тәртіппен жүзеге асатын әрекет ретінде сипатталады. Сондықтан бұл тұстағы Тәңірге сыйынуды кейіпкердің эмоциялық күйінің көрінісі деп қарастыру жеткіліксіз. Ел-Тұтардың әрекетінен маңызды істің нәтижесін жоғары құдіретпен байланыстыруы, соған ықылас білдіруі және ғұрып арқылы ел тілегін жеткізуі байқалады. Яғни мотив кейіпкер психологиясын ашумен қатар, романда бейнеленген тарихи ортаның дүниетанымдық сипатын танытуға қатысады.

Осы эпизодты Ораз-Мұхаммедтің шайқас алдындағы «Я аруак, Я расул аллах!» деп жалбарынуымен салыстырғанда, бір мотивтің романда әртүрлі жағдаятта көркемдік қызмет атқаратыны анықталады. Ораз-Мұхаммед жағдайында жалбарыну қауіп алдындағы рухани жұмылуды, жауынгерлік жігер мен медет күтуді білдірсе, Ел-Тұтар сұлтан эпизодында ол ғұрыптық әрекеттің құрамдас бөлігі және қалыптасқан дүниетанымдық ұстаным ретінде көрінеді. Бірінші жағдайда мотивтің психологиялық-эмоциялық сипаты басым болса, екінші жағдайда оның ғұрыптық және дүниетанымдық сипаты алдыңғы қатарға шыққанын көреміз.

ә) Мифтік мотивтер. «Аласапыран» романындағы мифтік мотивтер көне мифологиялық сюжеттер мен фольклорлық аңыздардың тарихи оқиғаларды көркем пайымдауға қатысуынан көрінеді. Мұнда мифтік материал шығармаға дайын күйінде енгізілмей, нақты тарихи жағдайлармен сабақтастырылып, жаңа мазмұндық қызмет атқарады. Е.М. Мелетинский мифологиялық сюжеттердің әдебиетте бастапқы үлгілердің өзгеруі мен қайта құрылуы арқылы жаңғыратынын атап көрсетеді (Мелетинский, 1976: 277-279). Сондықтан романдағы мифтік мотивтерді анықтауда түпкі сюжеттік негізімен қатар, шығармадағы қайта құрылу сипатына да назар аудару қажет.

Романдағы мифтік мотивтердің маңызды бір тармағы – Адам ата, Әбіл мен Қабыл туралы эпсана-хикаятқа қатысты ишаралар. Көне мифтік сюжет романда тікелей баяндалмай, символдық деңгейде көрініс табады. Әбіл мен Қабыл бейнесі арқылы адамзат тарихындағы алғашқы қақтығыс, бауыр арасындағы күншілдік пен қантөгіс идеясы көтеріліп, романдағы билік үшін тартыстармен, ішкі алауыздықпен параллель жүргізілген.

Аталған сюжеттің фольклорлық нұсқалары «Бабалар сөзі» жүзтомдығының 95-томында берілген діни мазмұндағы эпсана-хикаяттармен байланысты. Жинақта «Қиссасул-әнбия» арқылы жеткен діни хикаялармен қатар, халық жадында

сақталған және қолжазбалар мен әр кезеңдегі басылымдарда таңбаланған мәтіндер топтастырылған (Бабалар сөзі, Т 95, 2013: 19). Адам ата мен Хауа ана, Әбіл мен Қабыл туралы әпсана-хикаяттарда адамзаттың алғашқы ұрпақтарының тағдыры, олардың арасындағы қарым-қатынас пен алғашқы қақтығыс туралы түсініктер көрініс табады. Әсіресе Әбіл мен Қабыл арасындағы тартыс жақын адамдар арасындағы күншілдік пен бақталастықтың адамды қасіретті әрекетке итермелейтінін көрсететін ғибраттық оқиға ретінде беріледі.

М. Мағауин «Аласапыранда» Адам ата, Әбіл мен Қабыл туралы әпсана-хикаяттың сюжетін дәлме-дәл қайталамайды. Жазушы оқырманға белгілі фольклорлық желінің негізгі мағынасын ғана алып, оны тарихи тұлғалар арасындағы тартысты бейнелеуге пайдаланады: «Әлқисса, ғұмыры келте Әбіл де, ұзақ жасаған Адам-Ата да өліп, қайтадан топыраққа айналған соң, арада неше мың, неше жүз және тағы сонша уақыт өткенде, Орталық Азияның кең даласында баяғы қарғыс атқан Қабылдың екі ұрпағы күн кешіп жатады екен. Бірінің атын Темуджін, бірінің атын Тоғрыл дер еді» (Мағауин, 1988: 142).

Бұл үзіндіні Әбіл мен Қабыл туралы әпсана-хикаятпен салыстырғанда, екі мәтін арасындағы сабақтастық қақтығыс мотивінен анық көрінеді. Әпсана-хикаятта бір әулеттен тараған Әбіл мен Қабыл арасындағы қарым-қатынас күншілдік пен араздық салдарынан бұзылып, ақырында қантөгіспен аяқталады. Ал «Аласапыранда» осы көне қақтығыс мотиві Темуджін мен Тоғрыл арасындағы тарихи тартысты бейнелеудің астарлы негізіне айналған. Олардың арасындағы бұрынғы жақындық пен одақтастық бірте-бірте билік пен үстемдік үшін күреске ұласады.

Сонымен бірге М.Мағауин фольклорлық сюжетті механикалық түрде қайталамайтынына назар аударуымыз қажет. Әпсана-хикаятта Әбіл мен Қабыл бір-біріне қарама-қарсы қойылады. Қантөгісті бастаған тарап – Қабыл, ал оның құрбаны – Әбіл. Романда мұндай тікелей сәйкестендіру жоқ. Жазушы Темуджінді Қабылға, Тоғрылды Әбілге немесе керісінше теңемейді. Керісінше, екеуін де «Қабылдың екі ұрпағы» деп атаған.

Осы себепті «Қабылдың екі ұрпағы» тіркесін нақты туыстықты білдіретін ұғым емес, көркемдік-символдық сипаттағы ишара ретінде қабылдау қажет. Қабыл бұл жерде жеке мифологиялық кейіпкер шеңберінен шығып, адам бойындағы күншілдік, жаулық, билікке ұмтылу және қантөгіс тәрізді қасиеттерді жинақтайтын бейнеге айналады. Темуджін мен Тоғрылды Қабылмен байланыстыру арқылы жазушы олардың арасындағы саяси қақтығыстың астарынан адамзат тарихында бұрыннан қайталанып келе жатқан мінез-құлық үлгісін көрсетеді.

Үзіндінің «Әлқисса» деп басталуы да фольклорлық мәтінмен байланысты күшейтеді. Мұндай баяндау формуласы тарихи оқиғаны әпсана-хикаяттық әңгімелеу мәнеріне жақындатады. Ал «арада неше мың, неше жүз және тағы сонша уақыт өткенде» деген тіркес көне оқиға мен тарихи дәуірдің арасындағы уақыттық алшақтықты көрсетумен бірге, олардың арасында мағыналық жалғастық бар екенін аңғартады. Мыңдаған жыл өтсе де, Әбіл мен Қабыл оқиғасында көрінген адамдық қайшылықтың басқа тарихи жағдайда қайта жаңғыруы осы уақыттық параллель арқылы тереңдетілген.

Салыстыру барысында екі мәтіннің атқаратын қызметінен де айырмашылық байқалады. Эпсана-хикаятта Әбіл мен Қабыл оқиғасының ғибраттық-моральдық сипаты басым: күншілдік пен өшпенділіктің қасіретке әкелетіні көрсетіледі. «Аласапыранда» осы сюжеттік желі тарихи оқиғаның мәнін тереңдететін көркемдік құралға айналғанын байқаймыз. М. Мағауин көне оқиғаның ғибраттық мазмұнын сақтай отырып, оған тарихи-философиялық сипат береді. Жеке адамдар арасындағы араздық билік үшін күрес пен тарихи қақтығыстың қайталанбалы табиғатын танытатын кең мағыналы мотив дәрежесіне көтеріледі.

Мифтік-фольклорлық мотивтің келесі үлгісі Сібір аңызында кездесетін қызыл қасқыр мен ақ арланның айқасы арқылы беріледі: «Сібір аңыздары айтады, орыс жылынамалары қостайды. Бағзы бір заманда, Ескердің шым дуалында отырған жасауылдар Ертістің жағасындағы алаңқайдан бір ғажайып оқиға көріпті. Ертемен бір жақтан қызыл қасқыр шығады. Екінші жақтан ақ арлан шығады. Екеуі алыса кетеді. Түс алысады – төңірек топыр болады, кеш алысады – көз көрім жер қызыл қан болады. Бірақ жеңісе алмайды. Түн түсе әрқайсысы өз бетіне кетеді. Ертеңіне таңертең талас қайта басталады. Төгілген қан аққан сумен жалғасады. Тағы да жеңісе алмайды. Тағы да шаршап, тарасады. Бірақ үшінші күні, талма түстен ауғанда ақ арлан қызыл қасқырдың қылтасын қиыпты. Содан соң тысқыра қуып, тамақтап, қылқындырып өлтіріпті...» (Мағауин, 1988: 155).

Қызыл қасқыр мен ақ арланның өзара айқасы фольклорлық мотивтер жүйесіндегі жануарлардың жекпе-жегіне негізделген сюжеттік үлгімен сабақтасады. С. Томпсонның «Motif-Index of Folk-Literature» көрсеткішінде мұндай сюжеттік құрылым «B264 – Single combat between animals» индексімен белгіленген (Thompson, 1955-1958: 412). Фольклорлық сюжеттер мен кейіпкерлер әр халықтың мәдени-әдеби ортасына бейімделу барысында ұлттық дүниетаным, дәстүр және тұрмыс ерекшеліктерін бойына сіңіріп, өзіндік көркемдік сипатқа ие болады. Зерттеушілер фольклорлық образдың ұлттық нұсқаларындағы айырмашылықтар халықтардың мәдениеті, тарихы, дәстүрі мен өмір салтына байланысты қалыптасатынын атап көрсетеді (Кенжекожаева, Мәмбетов, Ауесбаева, 2025: 309).

Үзіндідегі үш күнге созылған айқас мифтік мотивтің уақыт пен кеңістік аясын кеңейтіп, жекелеген оқиғаны жинақталған тартыс деңгейіне көтереді. Таңнан кешке дейін жалғасып, бірнеше рет қайталанатын қақтығыс күрестің кездейсоқ емес, шешімі ұзаққа созылған тағдырлы тартыс екенін аңғартады. Ал «қанға боялған кеңістік» айқастың ауқымын күшейтіп, жеке аңдар арасындағы күресті кең көлемдегі тарихи қақтығыстың астарлы көрінісіне айналдырып тұр. Мифтік мотив нақты тарихи оқиғаны тікелей баяндаудың орнына, оның мәнін жинақтап, трагедиялық сипатын тереңдететін көркемдік модель қызметін атқарады. Нәтижесінде мифтік мотив романның тарихи мазмұнын кеңейтіп, өткен оқиғаны халықтық таным мен көркем жинақтау тұрғысынан пайымдауға мүмкіндік береді.

б) Лирикалық мотивтер. Лирикалық мотивтердің көркем шығармадағы қызметін айқындауда фольклорлық шығармалардағы кейіпкердің ішкі сезімін бейнелеу дәстүріне назар аудару маңызды. Лирикалық мотивтің ерекшелігі белгілі бір оқиғаны баяндаудан гөрі адамның субъективті көңіл күйін, сағынышын, мұңын,

үмітін және ішкі толғанысын алдыңғы қатарға шығаруынан байқалады. Зерттеуші М.И. Ибрагимов лирикалық мотивті тақырып пен оның нақты мәтіндік көрінісін біріктіретін мағыналық құрылым ретінде қарастырып, мұндай мотивтердің мәнін тарихи-мәдени және әдеби контекст арқылы анықтаудың маңызын атап көрсетеді (Ibragimov, 2019: 166-177). Осы тұрғыдан «Аласапыран» романындағы лирикалық мотивтерді қазақтың лиро-эпостық жырларындағы кейіпкердің жол үстіндегі толғанысы, қоштасуы, сағынышы және табиғатпен сырласуы тәрізді дәстүрлі сарындармен салыстыра қарастыруға болады.

Қазақ фольклорындағы «Қозы Көрпеш – Баян сұлу» мен «Қыз Жібек» жырларында лирикалық толғаныс кейіпкерлердің тағдырындағы шешуші кезеңдерде айқын көрінеді. Жыр кейіпкерлерінің сапарға шығуы, жақын адамынан немесе туған ортасынан алыстауы сыртқы оқиға ретінде ғана берілмей, олардың ішкі сезім дүниесімен астасады. Жол мен кеңістік осындай эпизодтарда ерекше поэтикалық қызмет атқарып, кейіпкердің сағынышын, алаңын, үмітін немесе мұңын тереңдете түседі. Табиғат көріністері де дербес пейзаж ретінде ғана емес, адамның көңіл күйін толықтыратын эмоционалдық фон қызметін атқарады. Сондықтан бұл жырлардағы жол мотиві мен лирикалық толғаныс бір-бірінен ажырамайтын көркемдік бірлік түзеді.

Мұндай поэтикалық сабақтастық «Аласапыран» романындағы Ораз-Мұхаммедтің Тобыл бойымен келе жатқан сәтінен де байқалады. Жазушы кейіпкердің ішкі күйін тікелей баяндаудан бұрын оны қоршаған кеңістікті суреттейді. Өзен ағысы, жағалаудағы ағаштар, меңіреу кеңістік, біртіндеп алыстап бара жатқан артқы дүние Ораз-Мұхаммедтің психологиялық толғанысына негіз қалайды. Әсіресе «Ораз-Мұхаммед бұрылып артына қарады. Артқы кемеге емес, өз ізіне» деген тұста сыртқы кеңістік пен ішкі психологиялық кеңістік өзара тоғысады. Артына қарау нақты қимыл болумен қатар, кейіпкердің өткен өміріне ойша үңілуінің көркемдік белгісіне айналған.

Осы сипат жағынан аталған эпизодты «Қозы Көрпеш – Баян сұлу» жырындағы жол үстіндегі лирикалық толғаныстармен салыстыра аламыз. Жырда кейіпкерлердің кеңістіктегі қозғалысы олардың тағдырындағы өзгерістермен сабақтасып, жол белгілі бір мекенге жетудің құралы ғана емес, сағыныш пен күту, кездесу мен айырылысу тәрізді эмоционалдық жағдайларды ашатын поэтикалық кеңістік қызметін атқарады. Қозы мен Баянның бір-біріне ұмтылысы кеңістік кедергілері арқылы күрделеніп, алыстық олардың ішкі сезімінің тереңдігін айқындай түседі. Осы ретте табиғат пен кеңістік кейіпкердің сезімдік жағдайын сырттай толықтырып отырады (Бабалар сөзі, Т. 54, 2009).

«Аласапыранда» да жол мен кеңістік Ораз-Мұхаммедтің ішкі дүниесін ашуға қызмет етеді. Алайда екі шығармадағы лирикалық мотивтің мазмұнында елеулі айырмашылық бар. «Қозы Көрпеш – Баян сұлуда» жол үстіндегі толғаныс негізінен ғашықтық сезім, сағыныш, кездесу мен айырылысу төңірегінде өрбиді. Ал М. Мағауин романында жол мотиві тарихи тұлғаның өткен ғұмырын таразылауы, өзінің өмірлік жолына баға беруі және болашақ алдындағы белгісіздікті сезінуімен сабақтасады. Яғни фольклорлық шығармадағы эмоционалдық-психологиялық тәсіл тарихи романда тың мазмұнмен толыққан.

Осындай ұқсастықты «Қыз Жібек» жырынан да байқауға болады. Жырдағы жолға шығу, елден алыстау, кездесу мен қоштасуға байланысты эпизодтарда кейіпкерлердің ішкі сезімі кеңістікпен қатар өріледі. Әсіресе Төлеген тағдырына қатысты жол мотиві оқиғаның қозғалысын қамтамасыз етумен шектелмей, кейіпкердің арманы, таңдауы және алдағы тағдырымен астасқан лирикалық-психологиялық мәнге ие. Жолдың ұзақтығы мен кеңістіктің алмасуы кейіпкердің тағдырындағы бетбұрысты сезіндіретін көркемдік белгіге айналған (Бабалар сөзі, Т 53, 2009).

Ораз-Мұхаммед те дәл осындай жол үстіндегі өтпелі жағдайда бейнеленеді. Ол бір кеңістіктен екіншісіне қарай қозғалып бара жатқанымен, оның санасы кері бағытта – артта қалған өміріне қарай бұрылады. Осы ретте «Қыз Жібектегі» жол кейіпкерді өзінің тағдырлық шешіміне қарай жетелесе, «Аласапырандағы» жол Ораз-Мұхаммедті өзін-өзі тануға, өткенін қайта бағалауға жетелейді.

Романдағы лирикалық толғанысты тереңдете түсетін тағы бір фольклорлық элемент – Ораз-Мұхаммедтің есіне түскен «Іздесем – ізі жоқ, бауыздасам – қаны жоқ» деген халық жұмбағы. Оның шешуі – қайық. Фольклорлық қолданыста жұмбақ белгілі бір заттың қасиетін тұспалдап танытуға негізделсе, М. Мағауин романында оның бастапқы қызметі өзгеріп, кейіпкердің ішкі дүниесін ашатын психологиялық-философиялық құралға айналдырған. Ораз-Мұхаммед жұмбақты қайыққа ғана емес, өзіне қатысты қабылдайды: «Жансыз су күймесіне емес, тірі адамға – өзіне арналғандай». Осы жерде халық жұмбағындағы «ізсіздік» семантикасы адамның өмірдегі ізі туралы толғанысқа ұласқанын көреміз.

Қайық өткеннен кейін судың қайта тоғысып, іздің жоғалуы мен Ораз-Мұхаммедтің «Артында қалған іс жоқ» деген ішкі түйіні арасында психологиялық параллель жасалған. Сөйтіп, «су бетіндегі із» және «адамның өмірдегі ізі» бір-бірімен астасады. Кейіпкердің «Не батырлық жасап майданда танылмаған. Не келелі кеңеске түсіп көсемдік көрсетпеген» деп өзін бағалауы лирикалық толғанысты философиялық деңгейге көтере түскендей. Кейіпкер өткенді жай еске алмайды, өзінің осы уақытқа дейінгі ғұмырының мәні мен тарихи ортадағы орнын саралайды.

«Қозы Көрпеш – Баян сұлу», «Қыз Жібек» жырлары мен «Аласапыран» романындағы лирикалық мотивтердің типологиялық ұқсастығы кейіпкердің жол үстіндегі көңіл күйін бейнелеуінен, кеңістік пен ішкі толғанысты сабақтастыруынан және сыртқы қозғалысты адамның рухани-психологиялық күйімен байланыстыруынан көрінеді деп топшылаймыз. Ал айырмашылығы олардың идеялық мазмұнында жатыр. Осы өзгеріс фольклорлық поэтикаға тән лирикалық-психологиялық тәсілдердің тарихи роман табиғатына бейімделіп, кейіпкердің ішкі әлемін терең ашатын көркемдік құралға айналғанын көрсетеді. Лиро-эпостық жырларда мұндай тәсіл негізінен махаббат, сағыныш, айырылысу, кездесу мен тағдыр тақырыптарын тереңдетсе, «Аласапыранда» тарихи тұлғаның өзін-өзі тануы, өткен ғұмырын бағалауы және өмірде қалдырар ізін ой елегінен өткізуі үшін пайдаланылған.

Демек, М. Мағауиннің лирикалық мотивтерді қолдануынан қазақтың лиро-эпостық жырларына тән поэтикалық дәстүрмен сабақтастық байқалады деп түйіндейміз.

в) Этно-фольклорлық мотивтер. «Аласапыран» романындағы этно-фольклорлық мотивтер халықтың дәстүрлі тұрмысын, шаруашылық тәжірибесін, кәсіптік

мәдениетін және әлеуметтік мінез-құлық нормаларын көркем мәтін құрылымына енгізу арқылы танылады. Бата беру, атастыру, табақ тарту, құрбандық шалу тәрізді салттық-ғұрыптық әрекеттер, көкпар, «Айгөлек» секілді ұлттық ойындар, аңшылық пен саятшылық, қонақ күту, ас беру, киім-кешек пен қару-жаракқа қатысты этнографиялық белгілер өзара сабақтасып, тарихи дәуірдегі қазақ қоғамының мәдени кеңістігін қалыптастырады. Осы белгілердің жиынтығы тарихи оқиғалардың қандай ұлттық-мәдени ортада жүзеге асып жатқанын нақтылап, кейіпкерлердің іс-әрекетін сол қоғамның қалыптасқан дәстүрлері мен құндылықтары аясында түсінуге мүмкіндік береді.

Этно-фольклорлық мотивтердің көркем мәтіндегі қызметін А. Ахметова мен Г. Ахметованың зерттеуі де нақтылай түседі. Зерттеушілер қазақ және қырғыз прозасындағы этно-фольклорлық сюжеттердің семантикалық өзегі көне ғұрыптық тәжірибелермен, діни түсініктермен, мифологиялық санамен және магиялық-ри-туалдық әрекеттермен байланысты екенін көрсетеді. Сонымен бірге қазіргі әдеби мәтінде бастапқы мазмұнын қайталамай, жаңа ұлттық-мәдени мағына иеленетінін атап көрсетеді (Akhmetova, Akhmetova, 2026: 95-116). Осы тұжырым «Аласапыран» романындағы этно-фольклорлық мотивтердің қызметін анықтауға негіз болып отыр.

Романдағы этно-фольклорлық мотивтер киім-кешек, қару-жарак, тұрмыстық заттар, салт-жоралар, аңшылық-саятшылық және дәстүрлі әлеуметтік қатынастар арқылы нақты сипат алады.

Киім-кешек, қару-жарак, тұрмыс-тіршілікке байланысты детальдар, рәсімдер мен ырымдар, ұлттық ойындар фольклорлық таныммен сабақтасып, халық өмірінің тұтас бейнесін жасайды. Бұл сарындар кейіпкерлердің әрекетін, мінез-құлқын түсіндіруде маңызды рөл атқарып, тарихи оқиғаларды дерексіз емес, тірі мәдени ортада көрсетуге мүмкіндік береді. Ғалым К.Матыжанов атап өткендей, «фольклор – халықтың этникалық тамырын, ұлттық келбетін айқындайтын темірқазық» (Ісләмжанұлы, 2007: 5). Осы тұрғыдан «Аласапырандағы» этно-фольклорлық қабат романның ұлттық сипаттағы көркемдік өзегін құрайды.

Этно-фольклорлық мотивтердің айқын үлгісі – аңшылық-саятшылық мотиві. «Аласапыранда» аң аулау күнкөріс тәсілі шеңберінде қалмай, көшпелі қоғамның кәсіби дағдысы, әлеуметтік тәжірибесі және табиғатпен қарым-қатынасының көрінісі деп суреттеледі. Аңшылыққа қажетті құралдар мен тәсілдердің егжей-тегжейлі берілуі дәуірдің материалдық мәдениетін нақтыласа, саятшылық үдерісінің өзі дала адамының табиғатты бақылау, бағдарлау және оны игеру тәжірибесін танытады.

Бұл ерекшелік әсіресе «Арқадағы аңшылық», «Саятта» тарауларынан анық байқалады. Саятшылық көріністерінде қыран құс, аңға салатын ит, қару, аң аулау тәсілдері және табиғи орта бір-бірімен сабақтасып, дәстүрлі өмір салтының тұтас бейнесін қалыптастырады.

Аңшылық мотиві кейіпкер мінезін әрекет үстінде танытуымен де ерекшеленеді. Белгілі ғалым А. Сейдімбектің «Аңшылық – кімді болса да салқын сабырға, жан семірттер көңілділікке баулып, ерік күші мен дене күшінің үндестік табуына ықпал етеді» деген тұжырымы романдағы аңшылық көріністерінің идеялық өзегін тереңдете түседі (Сейдімбек, 1997: 303). Сонымен қатар аңшылық мотиві табиғат

пен адам арасындағы байланысты көрсетуге мүмкіндік береді. Кейіпкердің аңды аңдуы, табиғат жағдайын бағдарлауы және қоршаған ортаның ерекшеліктерін ескеруі көшпелі дүниетанымдағы табиғатпен етене өмір сүру тәжірибесін танытады.

4. Зерттеу нәтижесі

Талдау нәтижесінде М.Мағауиннің «Аласапыран» романындағы фольклорлық мотивтердің тұтас әрі жүйелі көркемдік құрылым түзетіні анықталды. Романда қолданылған фольклорлық мотивтер тарихи баяндаудың өзегіне айналып, шығарманың идеялық тұтастығын, поэтикалық деңгейін және философиялық мазмұнын айқындайтын негізгі факторлардың бірі ретінде қызмет етіп тұр.

Зерттеу барысында мотив ұғымының теориялық негіздеріне сүйене отырып, «Аласапыран» романындағы фольклорлық мотивтердің дәстүрлі халықтық танымнан бастау алып, авторлық интерпретация арқылы жаңа тарихи-көркем сапаға ие болғаны айқындалды. Әйгілі ғалымдар А. Веселовский, В.Я. Пропп, С. Томпсон еңбектерінде қарастырылған тұрақты мотивтер роман мәтінінде ұлттық әдеби процестің, нақты тарихи кезеңнің талаптарына сай түрлендірілген.

Зерттеу нәтижелері тәңірге жалбарыну мотивінің романда халықтық дүниетанымы мен сенімінің көркем көрінісі ретінде қолданылғанын көрсетті. Адам ата, Әбіл-Қабыл эпсана-хикаятына қатысты мифо-поэтикалық ишаралар тарихи тартыстарды адамзатқа ортақ моральдық проблемалармен байланыстырып, романның философиялық кеңістігін кеңейте түскені айқындалды.

Лирикалық мотивтер мен психологиялық параллелизмнің қолданылуы кейіпкерлердің ішкі жан дүниесін ашуда шешуші рөл атқарып, табиғат құбылыстары мен адам көңіл-күйінің егіз суреттелуі фольклорлық поэтикадан бастау алатын психологизмнің тарихи роман жанрында ұтымды пайдаланылғанын дәлелдейді. Аталмыш тәсіл романдағы тарихи оқиғаларды дерексіз баяндаудан сақтап, кейіпкерлерді эмоционалдық-психологиялық тұрғыда қабылдауға, ішкі қатығыстарын аңғарып, сезінуге мүмкіндік береді.

Этно-фольклорлық мотивтердің қолданылуы «Аласапыран» романында ұлттық болмысты, тарихи ортаны шынайы әрі кең тыныста бейнелеуге мүмкіндік бергені байқалады.

5. Қорытынды

Жүргізілген зерттеу М. Мағауиннің «Аласапыран» романындағы фольклорлық мотивтердің шығарма поэтикасындағы маңызды орнын көрсетті. Романда фольклорлық мотивтер тарихи романның мазмұнын тереңдететін, идеялық-философиялық мән қалыптастыратын жүйе ретінде көрінеді. Фольклорлық мотивтердің қолданылуы қаламгердің ұлттық дүниетанымды тарихи романның көркемдік табиғатымен сабақтастыра игергенін танытады.

Саралай келе, «Аласапыран» романындағы фольклорлық мотивтер – тарихи оқиғалар мен ұлттық жадты байланыстыратын маңызды поэтикалық құрал. Фольклорлық мотивтерді кешенді қарастыру М.Мағауин шығармашылығындағы фольклор мен тарихи прозаның сабақтастығын, дәстүрлі көркемдік үлгілердің авторлық интерпретация арқылы жаңғыруын тереңірек тануға мүмкіндік береді деп есептейміз.

Әдебиеттер:

1. Ахметова А., Ахметова Г. Қазіргі қазақ және қырғыз әдеби нарративтері: этнофольклорлық сюжеттердің утилитарлық қызметі // Түркология. – 2026. – № 126. – 95–116-бб. – DOI: <https://doi.org/10.59358/ayt.1919447>.
2. Бабалар сөзі: жүз томдық. Т. 34: Батырлар жыры. – Астана: Фолиант, 2006. – 384 б.
3. Бабалар сөзі: жүз томдық. Т. 53: Ғашықтық жырлар. – Астана: Фолиант, 2009. – 456 б.
4. Бабалар сөзі: жүз томдық. Т. 54: Ғашықтық жырлар. – Астана: Фолиант, 2009. – 456 б.
5. Бабалар сөзі: жүз томдық. Т. 95: Хикаяттар. – Астана: Фолиант, 2013. – 432 б.
6. Березкин Ю. Америка мифологияларындағы Еуразия құрлығы және Тынық мұхит аймағымен байланыстар және олардың ықтимал тарихи тереңдігі // Латын Америкасы үндістерінің әдебиеті журналы. – 2005. – 21-том, № 2. – 99-115-бб.
7. Веселовский А.Н. Тарихи поэтика. – Мәскеу: Жоғары мектеп, 1989. – 404 б.
8. Глазкова М.М. А.П. Чеховтың «Дала» повесіндегі фольклорлық мотивтердің көрінісі // Филология ғылымдары. Теория мен практика мәселелері. – 2026. – 19-том. – 7-шығарылым. – DOI: (<https://doi.org/10.30853/phil20260372>).
9. Ісләмжанұлы К. Қазақтың отбасы фольклоры: монография. – Алматы: Арыс, 2007. – 332 б.
10. Ибрагимов М.И. Ғабдолла Тоқай лирикасының мотивтері (мотивтердің сөздік-көрсеткіші жобасына қатысты) // Сюжетология және сюжетография. – 2019. – № 2. – 166-177-бб. – DOI: <https://doi.org/10.25205/2410-7883-2019-2-166-177>.
11. Кенжекожаева А., Мәмбетов Ж.О., Ауесбаева П.Т. Қазан туралы ғибратты әңгіменің түрлі нұсқалары аясындағы Қожа Насреддиннің даналығы мен әзілі // Тува туралы жаңа зерттеулер. – 2025. – № 2. – 300-311-бб. – DOI: <https://doi.org/10.25178/nit.2025.2.18>.
12. Қасқабасов С. Ойөріс. – Астана: Астана полиграфия, 2009. – 320 б.
13. Мағауин М. Аласапыран: тарихи роман. – Алматы: Жазушы, 1988. – 828 б.
14. Мелетинский Е.М. Миф поэтикасы. – Мәскеу: Ғылым, 1976. – 408 б.
15. Обаева Г.С. Ф. Мүсіреповтің көркем шығармаларындағы фольклорлық мотивтер: 6D020500 – Филология мамандығы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. – Ақтөбе, 2024. – 181 б.
16. Пропп В.Я. Орыс қаһармандық эпосы. – Мәскеу: Әліпби, 2023. – 832 б.
17. Сейдімбек А. Қазақ әлемі: этномәдени пайымдау: оқу құралы. – Алматы: Санат, 1997. – 464 б.
18. Томпсон С. Халық әдебиеті мотивтерінің көрсеткіші: халық ертегілеріндегі, балладалардағы, мифтердегі, мысалдардағы, ортағасырлық романдардағы, ғибратты әңгімелердегі, фаблиолардағы, әзіл әңгімелер жинақтарындағы және жергілікті аңыздардағы баяндау элементтерінің жіктелуі. Қайта өңделген және толықтырылған басылым. 6 томдық. – Блумингтон: Индиана университетінің баспасы; Копенгаген: Розенкильде және Баггер, 1955-1958. – 2497 б.
19. Томпсон С. Халық ертегісінің типтері: жіктелуі және библиографиясы. – Хельсинки: Финляндия ғылым академиясы, 1961. – 588 б.

References:

1. Akhmetova A., Akhmetova G. Contemporary Kazakh and Kyrgyz Literary Narratives: The Utilitarian Function of Ethno-Folkloric Plots // Türkoloji. – 2026. – No. 126. – P. 95-116. – DOI: <https://doi.org/10.59358/ayt.1919447>. (in English).
2. Words of the Ancestors: In One Hundred Volumes. Vol. 34: Heroic Epics. – Astana: Foliant, 2006. – 384 p. (in Kazakh).
3. Words of the Ancestors: In One Hundred Volumes. Vol. 53: Love Epics. – Astana: Foliant, 2009. – 456 p. (in Kazakh).
4. Words of the Ancestors: In One Hundred Volumes. Vol. 54: Love Epics. – Astana: Foliant, 2009. – 456 p. (in Kazakh).
5. Words of the Ancestors: In One Hundred Volumes. Vol. 95: Tales. – Astana: Foliant, 2013. – 432 p. (in Kazakh).

6. Berezkin Y. Continental Eurasian and Pacific Links in American Mythologies and Their Possible Time-Depth // *Latin American Indian Literatures Journal*. – 2005. – Vol. 21, No. 2. – P. 99-115. (in English).
7. Veselovsky A.N. *Historical Poetics*. – Moscow: Higher School, 1989. – 404 p. (in Russian).
8. Glazkova M.M. Representation of Folklore Motifs in A.P. Chekhov's Novella "The Steppe" // *Philological Sciences. Issues of Theory and Practice*. – 2026. – Vol. 19. – Issue 7. – DOI: <https://doi.org/10.30853/phil20260372>. (in Russian).
9. Islamzhanuly K. *Kazakh Family Folklore: A Monograph*. – Almaty: Arys, 2007. – 332 p. (in Kazakh).
10. Ibragimov M.I. Motifs in Gabdulla Tukay's Lyric Poetry (Towards a Motif Dictionary and Index Project) // *Studies in Plot Theory and Plot Description*. – 2019. – No. 2. – P. 166-177. – DOI: <https://doi.org/10.25205/2410-7883-2019-2-166-177>. (in Russian).
11. Kenzhekozhaeva A., Mambetov Zh.O., Auesbaeva P.T. Khoja Nasreddin's Wisdom and Humour in the Context of Different Versions of the Parable about the Cauldron // *New Research of Tuva*. – 2025. – No. 2. – P. 300-311. – DOI: <https://doi.org/10.25178/nit.2025.2.18>. (in Russian).
12. Kaskabasov S. *Horizons of Thought*. – Astana: Astana Printing, 2009. – 320 p. (in Kazakh).
13. Magauin M. *Turmoil: A Historical Novel*. – Almaty: Writer, 1988. – 828 p. (in Kazakh).
14. Meletinsky E.M. *The Poetics of Myth*. – Moscow: Science, 1976. – 408 p. (in Russian).
15. Obaeva G.S. Folklore Motifs in G. Musirepov's Literary Works: A Dissertation Submitted for the Degree of Doctor of Philosophy (PhD) in the Specialty 6D020500 – Philology. – Aktobe, 2024. – 181 p. (in Kazakh).
16. Propp V.Ya. *Russian Heroic Epic*. – Moscow: Alphabet, 2023. – 832 p. (in Russian).
17. Seidimbek A. *The Kazakh World: An Ethnocultural Perspective: A Study Guide*. – Almaty: Sanat, 1997. – 464 p. (in Kazakh).
18. Thompson S. *Motif-Index of Folk-Literature: A Classification of Narrative Elements in Folk-Tales, Ballads, Myths, Fables, Mediaeval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books, and Local Legends. Revised and Enlarged Edition*. 6 vols. – Bloomington: Indiana University Press; Copenhagen: Rosenkilde and Bagger, 1955-1958. – 2497 p. (in English).
19. Thompson S. *The Types of the Folktale: A Classification and Bibliography*. – Helsinki: Finnish Academy of Science and Letters, 1961. – 588 p. (in English).